

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА**

Гандзілевська Галина Борисівна

УДК 159.922.7+37.015.3+7

**ПСИХОЛОГІЧНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ
МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА**

Спеціальність 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Івано-Франківськ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному університеті „Острозька академія”,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор
Пасічник Ігор Демидович,
Національний університет
„Острозька академія”,
ректор, професор кафедри
психолого-педагогічних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Павелків Роман Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний
університет, завідувач кафедри вікової та
педагогічної психології, директор Інституту
психології і педагогіки;

кандидат психологічних наук,
Боднар Марія Богданівна,
Кременецький обласний
гуманітарно-педагогічний інститут
імені Тараса Шевченка,
проректор з навчальної роботи.

Захист відбудеться “12” лютого 2008 р. о 15.00 год. на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 20.051.04 Прикарпатського національного університету імені
Василя Стефаника за адресою: 76025, м.Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка,
79.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника за адресою: 76025,
м.Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка, 79.

Автореферат розіслано “10” січня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. Д. Белей

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні нововведення в системі освіти України та розвиток психологічної науки підсилюють актуальність питань самореалізації особистості в її творчій діяльності. Як свідчить аналіз теоретичних положень та практичний досвід, розв'язання даної проблеми стосується насамперед підліткового та старшого шкільного віку. Однак молодший шкільний вік є фундаментальним етапом становлення особистості дитини, оскільки в цей період самореалізація набуває актуальності у зв'язку зі зміною соціального середовища, адаптацією до учнівського колективу. Проте потреби в навчальних успіхах та спілкуванні, що є базовими для цього віку, не завжди задовільняються в навчальній діяльності, що, у свою чергу, спричиняє спад мотивації до провідної діяльності та створює значні труднощі для повноцінного розвитку дитини. Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного креативного становлення (І.Бех, Л.Божович, Л.Виготський, О.Леонт'єв, С.Максименко та ін.) і характеризується сенситивністю до творчої діяльності (Я.Коменський, В.Сухомлинський та ін.) та оптимальним для особистісної самореалізації новоутворенням – рефлексією.

Для осмислення даної проблеми велике значення мають праці відомих психологів: К.Абульханової-Славської, Л.Виготського, З.Карпенко, Г.Костюка, О.Леонт'єва, С.Максименка, В.Москальця, І.Пасічника, Р.Павелківа, А.Петровського, С.Рубінштейна, М.Савчина та ін., гуманістичні концепції Ш.Амонашвілі, К.Домбровського, А.Маслоу, М.Монтессорі, А.Мудрика, Г.Олпорта, К.Роджерса та ін. Завдяки доробку цих науковців вдалося суттєво поліпшити методологічну базу дослідження психології особистості та її духовного зростання, виділити принцип саморозвитку особистості через стимулювання її активності, незалежності, прагнення до самовираження та самореалізації.

У дослідженнях особистісної самореалізації останніх років (О.Баришевої, Т.Більгільдєєвої, В.Зарицької, Н.Корчакової, Л.Левченко) зазначається, що вагомою детермінантою розвитку особистості є колектив, спілкування та її участь у різних видах творчої діяльності. При цьому творчим особистостям притаманна внутрішня самомотивація.

В зазначеному аспекті особлива увага надається мистецтву як способу самопізнання, самовідкриття та самопрезентації особистості. Проте аналіз наукової літератури свідчить про обмежену кількість досліджень саме з цієї проблеми. Крім того, мало досліджувалися засоби стимулювання самомотивації особистості, динаміка самореалізації молодших школярів, роль самоактуалізації, самовизначення та самопрезентації особистості для самореалізації молодшого школяра. Немає жодного сумніву щодо важливості

та актуальності окресленої проблеми. Недостатність наукових досліджень та практична потреба в них зумовили вибір теми дисертаційного дослідження „Психологічна самореалізація молодшого школяра засобами мистецтва”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження має зв'язок із загальнокафедральними планами Національного університету „Острозька академія” та з комплексною темою цього університету „Актуальні проблеми відродження Острозької академії (історико-філософські, психолого-педагогічні аспекти)” (протокол вченої ради № 3 від 6.09.2001 р.). Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Національного університету „Острозька академія” (протокол № 7 від 26 лютого 2004 р.) та узгоджена в бюро Ради з координації наукових досліджень АПН України (протокол № 6 від 19.06.2007 р.).

Об'єктом дослідження є психологічна самореалізація молодшого школяра.

Предмет дослідження – вплив засобів мистецтва на змістово-динамічні особливості самореалізації молодшого школяра.

Мета дослідження – виявити психологічні особливості процесу самореалізації молодшого школяра, емпірично вивчити його динаміку, розробити, обґрунтувати й експериментально перевірити прикладну модель і програму стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва.

Гіпотеза дослідження – позитивна динаміка психологічної самореалізації молодших школярів, що забезпечується процесами самоактуалізації, самовизначення та самопрезентації, залежить від сумісної художньо-творчої діяльності різновікових підгруп молодшого шкільного віку в спеціально організованих художньо-творчих колективах засобами мистецтва.

Перевірка гіпотези та досягнення мети дослідження передбачали розв'язання таких завдань:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми особистісної самореалізації у філософській та психологічній літературі.

2. Дослідити особливості психологічної самореалізації дитини в молодшому шкільному віці.

3. Обґрунтувати прикладну модель та розробити програму стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва.

4. Експериментально перевірити дієвість прикладної моделі стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва.

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали загальнопсихологічні положення про сутність і розвиток особистості у процесі діяльності (К.Абульханова-Славська, Л.Виготський, З.Карпенко, Г.Костюк, О.Леонтьєв, С.Максименко, В.Москалець, І.Пасічник, А.Петровський,

С.Рубінштейн, М.Савчин, Т.Титаренко), теоретичні положення та основні принципи гуманістичної психології й педагогіки з питань особистісної самореалізації (Ш. Амонашвілі, К. Домбровський, А. Маслоу, М. Монтесорі, А. Мудрик, К. Роджерс, В. Сухомлинський, С. Френе, Р. Штайнер), теоретичні уявлення про сутність і закономірності формування особистості, її самосвідомості та мотивації у дитячому віці (Г. Абрамова, Л. Божович, Д. Ельконін, Н. Корпач, Р. Павелків, Л. Подоляк, Л. Токарева, Г. Цукерман та ін.), концепції про роль і значення художньої творчості у забезпеченні умов самореалізації молодших школярів (Б. Вай, А. Єршова, Т. Пеня, Я. Пономарьов, Л. Риботицька, К. Станіславський та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання сформульованих у дослідженні завдань, перевірки гіпотези були застосовані такі методи: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукових досліджень з проблем, пов'язаних з особистісною самореалізацією, моделювання цього процесу у молодшому шкільному віці і прогнозування ефективності створеної моделі; емпіричні – констатувальний експеримент (спостереження, індивідуальні та групові бесіди, анкетування, опитування, тестування, експертне оцінювання); формувальний експеримент; математичні методи обробки експериментальних даних – знаходження середніх величин, процентних співвідношень, методи перевірки достовірності відмінностей, виявлених показників самореалізації молодшого школяра, зокрема, однофакторний дисперсійний аналіз.

Організація та етапи дослідження. Дослідження проводилося у чотири етапи впродовж 1999-2006 рр. на базі Науково-дослідного експериментального центру дитини Національного університету “Острозька академія”. Загальний обсяг вибірки – 200 дітей чотирьох вікових підгруп молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл м.Острога та Острозького району.

Вірогідність і надійність отриманих результатів забезпечувалася методологічною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, адекватністю використання методів дослідження його меті та завданням, застосуванням методів математичної статистики при обробці емпіричних даних, поєднанням кількісного і якісного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів:

– уперше розроблено та емпірично перевірено прикладну модель і програму стимулювання самореалізації молодших школярів засобами мистецтва, що дозволило встановити залежність динаміки самореалізації молодших школярів від широти діапазону вікового складу групи в спеціально організованих художньо-творчих колективах;

– уточнено поняття „психологічна самореалізація особистості”, функція якої полягає у спрямуванні особистості на презентацію її актуалізованих

можливостей відповідно до власної мети та очікувань інших; емпіричні показники самореалізації молодшого школяра;

– розвинено теоретичні уявлення про художню творчість як чинник стимулювання самореалізації молодшого школяра, зокрема, засобами театрального мистецтва.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть використовуватися психологами, учителями початкових класів та педагогами-організаторами для стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва відповідно до розробленої прикладної моделі та програми як у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, так і в роботі позашкільних закладів; викладачами вищих навчальних закладів при читанні курсів „Вікова психологія”, „Педагогіка” та „Педагогічна психологія”.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми практичної психології: досвід, нові підходи, перспективи” (м.Севастополь, 24-25 вересня 2007 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції „Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України” (м.Острог, 19-20 травня 2000 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Освіта як фактор формування людського капіталу” (м.Острог, 1-2 жовтня 1999 р.); IV науково-підсумковій конференції професорсько-викладацького складу Острозької академії (м.Острог, 27-29 квітня 1999 р.); X науковій викладацько-студентській конференції Національного університету „Острозька академія” „Дні науки” (м.Острог, 10-12 травня 2005 р.); XII науковій викладацько-студентській конференції Національного університету „Острозька академія” „Дні науки” (м.Острог, 20-21 березня 2007 р.).

Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Науково-дослідного експериментального центру дитини Національного університету „Острозька академія” (акт впровадження № 194 від 13.07.2007 р.), факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету „Острозька академія” (акт впровадження № 193 від 13.07.2007 р.), Острозької ЗОШ I-III ступенів № 1 (акт впровадження № 192 від 13.07.2007 р.), Межиріцького навчально-виховного комплексу „Школа I ступеня – гімназія” (акт впровадження № 71 від 10.07.2007 р.), Верхівської ЗОШ I-II ступенів (акт впровадження № 9 від 17.05.2007 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 8 наукових публікаціях, з яких 6 статей надруковано у виданнях, що визначені ВАК України як фахові у галузі психології, матеріалах конференції та „Методичних

рекомендаціях вчителям початкових класів з питань стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва”.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 217 найменувань, з них – 18 іноземними мовами, та додатків з дидактичним матеріалом. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки машинописного тексту. Основний зміст дисертації викладений на 173 сторінках. Дисертація містить 8 рисунків, 8 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об’єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, викладено його теоретико-методологічні засади, розкрито сутність методів дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення роботи, наведено дані про апробацію результатів дослідження, вказано сферу впровадження його результатів.

У першому розділі – „Самореалізація особистості як психолого-педагогічна проблема” – здійснено аналіз основних підходів та понять, пов’язаних із проблемою особистісної самореалізації у філософській та психологічній літературі, вказано на роль психологічної самореалізації дітей молодшого шкільного віку. З метою дослідження проблеми психологічної самореалізації молодшого школяра виокремлено такі поняття, як самоактуалізація, самовизначення, самопрезентація особистості.

Проблема особистісної самореалізації була актуалізована під впливом гуманістичних ідей епохи Відродження, проте ще в працях античних філософів розвиток та реалізація потенційних можливостей людини є центральною проблемою. Зазначено, що у ренесансних мислителів світ особи наближається до Бога, проте він не збігається з божественним першопочатком (Ф.Петрарка, Л.Альберті). Діяльність Острозького культурно-освітнього осередку (В.-К. Острозький, Д.Наливайко, Г.Смотрицький, М.Смотрицький), у якому сфокусувався цілісний процес розвитку тогочасної гуманітарної думки в Україні, підтверджує важливість для людини її творчої самореалізації. У працях українських мислителів (Г.Сковорода, Т.Шевченко, П.Юркевич) наголошується на активній самореалізації людини у земному житті через волю і працю. Під впливом ідей Нового часу, його раціональних підходів, у працях мислителів (Ф.Бекон, Б.Спіноза) акцентується увага на способі реалізації своєї сутності. Західноєвропейські філософи (Г.Гегель, І.Кант) підкреслюють неповторність людини, яка повинна не лише пізнати, а й створити себе, критично переосмисливши свою сутність. Відзначено, що прихильники екзистенціальної

філософії (С.К'єркегор, Ж.-П.Сартр) зазначали шлях до особистісної самореалізації через пізнання себе у світі та світу через самопізнання.

Самореалізація особистості з позицій психоаналізу трактується як один з атрибутів вияву активності сильного та цілісного індивіда, вільного від згубних внутрішніх примусів, що володіє спонтанною творчістю і водночас прагне до любові й творчої праці (З.Фрейд, Е.Еріксон, Е.Фромм, К.Хорні).

У дослідженні зазначено, що теоретичні основи гуманістичної концепції самореалізації особистості закладені представниками персоналістичних напрямків (А.Маслоу, К.Роджерс, Г.Олпорт). Вони наголошували, що реалізувати власні потреби людина може, актуалізуючи свої задатки, особистісні ресурси.

Поняття „особистісна самореалізація” в науковій літературі інколи ідентифікується із поняттям „самоактуалізація”. У дослідженні розмежовані позначувані ними процеси та визначено останній як передумову самореалізації особистості, що спонукає людину до внутрішньої гармонії (наближення „Я”-ідеального до „Я”-реального) та активності. Самоактуалізація людини у теорії особистості А.Маслоу – це вершинний рівень психологічного розвитку, якого можна досягти при здійсненні максимальної актуалізації потенціалу особистості. Кожна особа володіє вродженим прагненням до самоактуалізації своєї суті, яке потрібно підтримувати від першого усвідомлення своєї значущості.

Принципам гуманістичного напрямку, зокрема, виокремленню пріоритетності творчого аспекту в людині, який, як і її психіка, проявляється у діяльності, співзвучні ідеї К.Абульханової-Славської, К.Домбровського, С.Рубінштейна. Самореалізація особистості пов'язана з „роботою свідомості”, психічною діяльністю в процесі досягнення життєвої мети за допомогою певних засобів і на основі свободи вибору.

Активізація теоретичних досліджень у сфері психологічної самореалізації дала змогу визначити її основним чинником мотиви, які спрямовують особистість до певної мети, досягнення якої передбачає оцінку результатів у спосіб переживання почуття задоволення і особистого щастя. З'ясовано, що в основі особистісної самореалізації лежать суперечності між внутрішньою позицією та системою вимог суспільства. Так, для соціальної ідентифікації особистості важливі взаємозв'язки та взаємодія з іншими людьми. Проте ці стосунки не визначають психологічної сутності особистості, здатної до самореалізації (К.Абульханова-Славська, Л.Виготський, А.Маслоу, А.Мудрик, І.Пасічник, А.Петровський, С.Рубінштейн). У дослідженні встановлено, що у забезпеченні процесу особистісної самореалізації важливу роль відіграють мотиви, які актуалізують внутрішній потенціал особистості (самоактуалізація), сприяють вибору релевантної соціальної ролі, що є необхідною умовою

людського співжиття (самовизначення особистості), а також потреби і прагнення оприлюднити власні успіхи й отримати оцінку своїх досягнень навколишніми (самопрезентація особистості) (О.Баришева, Т.Більгільдєєва, К. Гольдштейн, К.Домбровський, В.Зарицька, З.Карпенко, Н.Корчакова, А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс та ін.). Вищеназвані процеси у дослідженні визначено етапами самореалізації особистості, умовою і результатом якої є рефлексія.

У праці з'ясовано, що становлення особистості молодшого школяра значною мірою залежить від впливу нового соціального середовища. Зі вступом до школи змінюється як характер ставлення дитини до навколишнього світу, так і до самої себе, ускладнюються завдання, які потрібно розв'язати, тобто виникає необхідність надбання нових знань, умінь і навичок. Успіх розв'язання завдань, що виникають при цьому, залежить від соціальної адаптації до колективу та поглиблення рефлексії молодшого школяра. У дослідженні обґрунтовано актуальність самореалізації для молодших школярів як заснованих на рефлексії процесів самопізнання, самовизначення та самопрезентації актуалізованих можливостей дитини, які формуються шляхом її участі у системі різнопланових діяльностей, супроводжувані почуттями задоволення, відповідальності, успіху і критичною оцінкою інших та стимулюють її до самовдосконалення.

У другому розділі – „Емпіричне дослідження особливостей самореалізації молодшого школяра” – виявлено психологічні особливості самореалізації дітей початкових класів та обґрунтовано важливість художньо-творчої діяльності як чинника стимулювання цього процесу.

На першому етапі констатувального експерименту було визначено показники самореалізації молодших школярів, в яких відображається вікова динаміка їх особистісного зростання. Експертам (батькам дітей молодшого шкільного віку (n=200) та вчителям початкових класів загальноосвітніх шкіл міста Острога та Острозького району (n=30)) було запропоновано за десятибальною шкалою оцінити значущість визначених нами, відповідно до теоретичного аналізу, показників самореалізації молодшого школяра. Основними показниками самореалізації дітей молодшого шкільного віку вважалися: мотивація досягнення успіху та пов'язані з нею особистісні властивості – впевненість у собі і незалежність. Поглибленню рефлексії сприяє успішна діяльність, висока мотивація якої може відігравати роль компенсаторного чинника у випадку недостатньо розвинутих спеціальних здібностей. Впевненість у собі та налаштованість на незалежне подолання дитиною існуючих перешкод у спробі досягнути успіху сприяє реалізації її актуалізованих можливостей, оскільки впевнена та незалежна особа

характеризується низьким рівнем тривожності, адекватною самооцінкою та високим рівнем самоконтролю.

На другому етапі констатувального експерименту експертам було запропоновано анкету для визначення рівнів (високий, середній, низький) вираженості показників самореалізації молодших школярів від першого по четвертий класи ($n=200$), які не займалися художньо-творчою діяльністю за межами загальноосвітньої програми. Емпіричними методами виявлено, що протягом вікового періоду поступово зменшується кількість дітей з високим (з 24% до 8%) та середнім (з 56% до 36%) рівнем розвитку мотивації досягнення успіху. Число осіб з низьким рівнем прояву даного показника протягом вікового періоду зростає у 2,8 рази. Низький рівень притаманний 56% учнів четвертого класу. У процесі дослідження встановлено, що число дітей з низьким рівнем впевненості у собі протягом вікового періоду зменшується на 12% і становить 24% дітей у четвертому класі. Простежується незначна позитивна динаміка росту числа осіб з високим (з 16% до 20%) та середнім (з 48% до 56%) рівнем впевненості у собі протягом вікового періоду. Виявлено несуттєве зростання кількості дітей з високим рівнем незалежності протягом вікового періоду, що збільшується з 12% до 20%. Число дітей із середнім рівнем прояву незалежності протягом вікового періоду збільшується на 10% і становить 52% дітей. Кількість учнів з низьким рівнем незалежності зменшується на 18% у четвертому класі порівняно з їх кількістю у першому і становить 28% дітей. Отже, за оцінками експертів у молодшому шкільному віці переважає кількість осіб із середнім рівнем прояву мотивації досягнення успіху, впевненості у собі та незалежності (44%, 52% та 48% відповідно) і з низьким рівнем прояву даних показників (41%, 30% та 35,5% відповідно).

До вибіркової сукупності другого етапу дослідження було відібрано 120 дітей початкових класів загальноосвітньої школи №1. З них було сформовано дві експериментальні групи по 40 учнів у кожній, які виявили бажання займатися у Науково-дослідному експериментальному центрі дитини Національного університету „Острозька академія” за спеціальною програмою та одну контрольну групу дітей ($n=40$), що навчалися за загальноосвітньою програмою. Кожна з груп включала в себе учнів першого ($n=10$), другого ($n=10$), третього ($n=10$) та четвертого ($n=10$) класів. Для визначення мотиваційного полюсу дитини використовувалася методика „Мотивація успіху і страх невдачі” А.Реана, що складається з 20 тверджень та дає змогу виявити домінування мотивації сподівання успіху чи страху невдачі. У ході дослідження відповідно до набраної кількості балів (максимально можлива – 20) визначено, що у більшості дітей молодшого шкільного віку мотиваційний полюс чітко не виражений. Однак в учнів першого класу мотиваційний полюс ближчий до мотивації „прагне до успіху”, а домінуючою мотивацією є

сподівання успіху (середнє значення даного показника у дітей контрольної групи на початку вікового періоду $\bar{x}=12$, середнє квадратичне відхилення $\sigma = 3,1$, першої експериментальної групи $\bar{x}=12,2$ ($\sigma=2,7$), другої експериментальної групи $\bar{x}=12,3$ ($\sigma=3,4$), а в учнів четвертого класу – мотиваційний полюс ближчий до мотивації „уникнення невдачі”, у цьому ж віці домінуючою мотивацією є страх неуспіху і невдачі ($\bar{x}=10$ ($\sigma=2,8$), $\bar{x}=8,9$ ($\sigma=2,7$) та $\bar{x}=8,6$ ($\sigma=3,2$) відповідно у дітей контрольної, першої та другої експериментальних груп). Отже, кількість дітей з домінуючою мотивацією сподівання успіху, яка в першому класі контрольної групи становить 30%, а в першій та другій експериментальних групах вона однакова (по 40%), протягом вікового періоду спадає на 20%, 40% та 30% відповідно в контрольній, першій та другій експериментальних групах.

З метою виявлення рівня впевненості у собі використовувався дитячий варіант особистісного опитувальника Р.Кеттела з десятибальною шкалою оцінки. За рівнем впевненості у собі можна було судити про рівень тривожності та самооцінку учнів, а тому опитувальник було доповнено методикою самооцінки Дембо-Рубінштейн. За результатами дослідження, на початку вікового періоду переважає низький рівень показника: $\bar{x}=2,9$ ($\sigma=1,7$) – у дітей контрольної групи, $\bar{x}=3,1$ ($\sigma=1,9$) – першої експериментальної та $\bar{x}=3,2$ ($\sigma=2$) – другої експериментальної груп і середній рівень: $\bar{x}=4,1$ ($\sigma=2,2$) – у дітей контрольної, $\bar{x}=4$ ($\sigma=2$) – першої експериментальної та $\bar{x}=4,1$ ($\sigma=2,2$) – другої експериментальної груп на кінець вікового періоду. Отже, кількість дітей із середнім та високим рівнем впевненості у собі протягом вікового періоду зростає з 30% до 50% в контрольній, з 40% до 60% у першій експериментальній та з 40% до 50% у другій експериментальній групах.

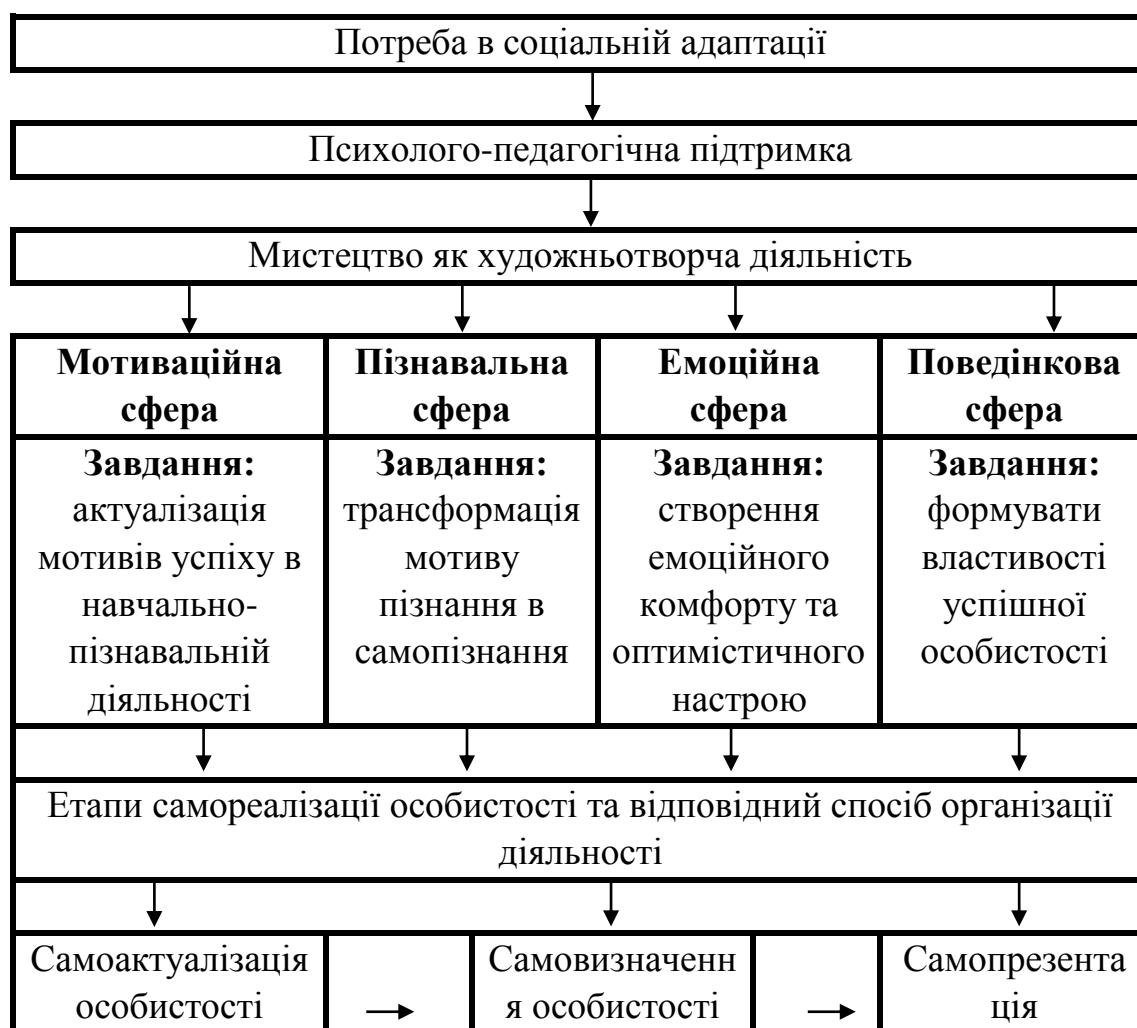
Показник незалежності, визначений за опитувальником Р.Кеттела, дозволив зробити висновок про самоконтроль дитини. Середні значення даного показника самореалізації молодшого школяра протягом вікового періоду зростають від $\bar{x}=2,1$ ($\sigma=1,2$) до $\bar{x}=3,6$ ($\sigma=1,9$) у дітей контрольної групи, від $\bar{x}=2,2$ ($\sigma=1,6$) до $\bar{x}=3,8$ ($\sigma=2,1$) в учнів першої експериментальної групи та від $\bar{x}=2,3$ ($\sigma=1,3$) до $\bar{x}=3,9$ ($\sigma=2$) в учнів другої експериментальної групи. Отже, число дітей із середнім та високим рівнем незалежності становить у контрольній, першій та другій експериментальних групах першого класу відповідно 10%, 10% та 20%, що до кінця вікового періоду зростає на 30%, 40% та 30% відповідно.

Результати констатувального експерименту, підтверджені експертами, допомогли з'ясувати особливості самореалізації дітей молодшого шкільного віку та виявити несприятливі тенденції у її функціонуванні. У процесі

дослідження обґрунтовано важливість художньої творчості як чинника стимулювання самореалізації молодшого школяра. Мотив самопізнання, який є необхідною складовою цієї діяльності, спонукає до актуалізації своїх можливостей, відкриття та презентацію себе, виражених почуттями задоволення, відповідальності та успіху.

У третьому розділі – „Стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва” – запропоновано прикладну модель (рис.1) і програму стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва та здійснено експериментальну перевірку її ефективності.

Прикладна модель, яка включає різноманітні завдання, задовільняє потребу молодшого школяра в соціальній адаптації через його самореалізацію засобами мистецтва. При визначенні етапів самореалізації молодшого школяра та принципів психолого-педагогічної підтримки нами був врахований досвід В.Зарицької щодо формування у старшокласників здатності до самореалізації та Т. Більгільдеевої щодо створення умов для самореалізації молодших школярів. Організація творчої діяльності у сфері мистецтва передбачає виконання завдань, визначених відповідно до трьох фаз включення індивіда у спільноту (за А.Петровським).

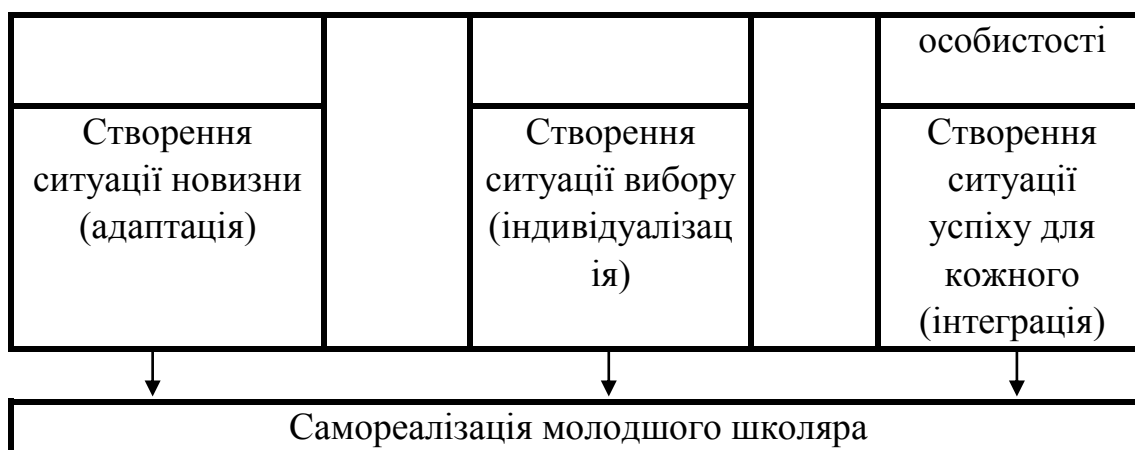

Рис. 1. Прикладна модель стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва

Програмою стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва враховано те, що комплексний розвивальний ефект театрального мистецтва переважає над іншими різновидами мистецтва, оскільки, органічно поєднуючи різні види останнього, передбачає найбільш інтенсивне залучення глядача. Заняття в рамках першої експериментальної групи відбувалися гомогенними віковими підгрупами, що відповідали учням першого, другого, третього та четвертого класів. З метою перевірки гіпотези підгрупи другої експериментальної групи мали гетерогенний склад. Заняття відбувались у спеціально обладнаному приміщенні двічі на тиждень і тривали 40-80 хв. протягом навчального року. Реалізація програми здійснювалася на засадах структурно-динамічного підходу з опорою на принцип єдності свідомості і діяльності.

Програма була розгорнута в три етапи, що реалізовували завдання прикладної моделі. Метою першого етапу програми було ознайомлення учнів з основами, функціями та вербальними й невербальними засобами вираження художнього образу у театральному мистецтві. Кінцевий результат даного етапу передбачав не лише формування в учнів свідомого й компетентного ставлення до театрального, музичного, хореографічного та образотворчого мистецтв, але і формування спеціальних комунікативних умінь, що забезпечували адаптацію до учнівського колективу, з використанням різноманітних ігор, вправ, етюдів та ін. Ситуації вибору, що створювалися на другому етапі програми стимулювали учнів до пізнання та відкриття себе в одному з вищезазначених видів мистецтва, що, в свою чергу, спонукало до презентації себе у спільно організованій музично-театральній постановці, яка була кінцевим продуктом третього етапу програми. Виконанню завдань прикладної моделі сприяли забезпечені програмним змістом сенсові установки, що актуалізувалися при

обранні і виконанні обраної ролі як з класичного, так і з авторського дидактичного матеріалу.

Для експериментальної перевірки дієвості прикладної моделі та програми стимулювання самореалізації молодших школярів засобами мистецтва було проведено повторне обстеження учнів початкових класів і здійснено аналіз отриманих показників в експериментальних та контрольній групах. Для констатації вірогідності результатів та підтвердження успішності проведеного формувального експерименту, спрямованого на стимулювання мотивації досягнення успіху, впевненості у собі та незалежності, застосовувався однофакторний дисперсійний аналіз. Було перевірено, чи існують статистично значущі відмінності середніх значень показників самореалізації дітей у контрольній та експериментальних групах учнів початкових класів, які зумовлені впливом художньо-творчої діяльності в різних організаційних умовах. Отримані значення для учнів першого класу $F = 3,79$ ($p \leq 0,05$), другого класу $F = 7,25$ ($p \leq 0,01$), третього класу $F = 12,11$ ($p \leq 0,01$), четвертого класу $F = 23,9$ ($p \leq 0,01$), дають змогу зробити висновок про значні позитивні зміни показника мотивації досягнення успіху. Підтверджується достовірність змін як для показника впевненості у собі за результатами учнів першого, другого, третього та четвертого класів відповідно: $F = 12,5$ ($p \leq 0,01$), $F = 5,09$ ($p \leq 0,05$), $F = 4,86$ ($p \leq 0,05$), $F = 6,96$ ($p \leq 0,01$); так і для показника незалежності: $F = 12,62$ ($p \leq 0,01$), $F = 8,5$ ($p \leq 0,01$), $F = 6,06$ ($p \leq 0,01$), $F = 7,17$ ($p \leq 0,01$) відповідно для учнів першого, другого, третього та четвертого класів. На підставі отриманих результатів можемо стверджувати, що середні значення показників самореалізації молодших школярів у контрольній та двох експериментальних групах різні.

Таким чином, простежується позитивна динаміка показників самореалізації молодшого школяра в двох експериментальних групах, в той час як у контрольній ці зміни не значні. Середні значення такого показника самореалізації, як мотивація досягнення успіху в дітей першої експериментальної групи мають позитивний приріст як у першому $=0,9$, так і в четвертому $=4,7$ класах. Яскравіша динаміка середнього значення даного показника простежується в дітей другої експериментальної групи: $=3$ та $=7,5$ відповідно першого та четвертого класів. У дітей контрольної групи середнє значення показника мотивації досягнення успіху демонструє такі зміни: у дітей першого класу зміна показника відсутня та $=-0,7$ у четвертокласників.

Рис.2 демонструє кращу позитивну динаміку середніх значень показника мотивації досягнення успіху у процесі самореалізації молодших школярів у другій експериментальній групі порівняно з першою експериментальною та контрольною групами протягом вікового періоду.

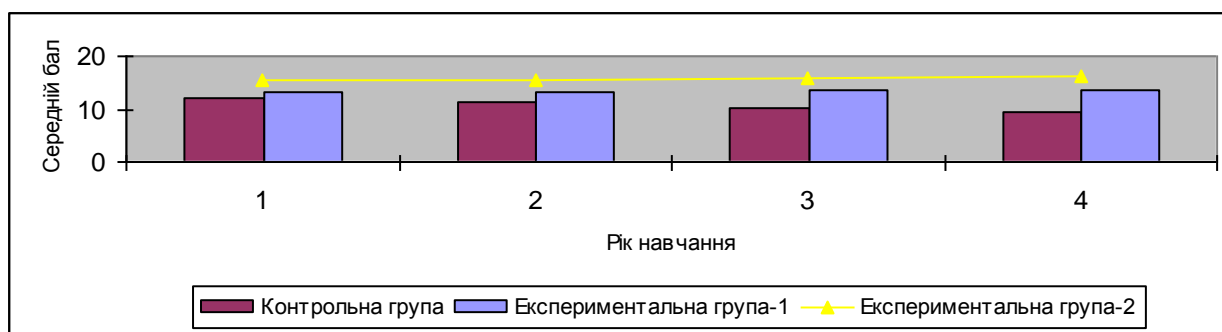

Рис.2. Динаміка показника мотивації досягнення успіху в процесі самореалізації молодших школярів за результатами формувального експерименту

Зміна середніх значень показника впевненості у собі в дітей другої експериментальної групи як на початку, так і в кінці вікового періоду становить $\Delta \bar{x} = 2,8$. У дітей першої експериментальної групи на початку вікового періоду $\Delta \bar{x} = 2,5$, а наприкінці $\Delta \bar{x} = 2,1$. Проте в дітей контрольної групи приріст показника впевненості у собі не значний на початку вікового періоду ($\Delta \bar{x} = 0,1$) та не змінюється до кінця досліджуваного періоду.

Рис.3 підтверджує позитивну тенденцію зміни середніх значень показника впевненості у собі в процесі самореалізації молодших школярів протягом всього вікового періоду порівняно з учнями контрольної та першої експериментальної груп.

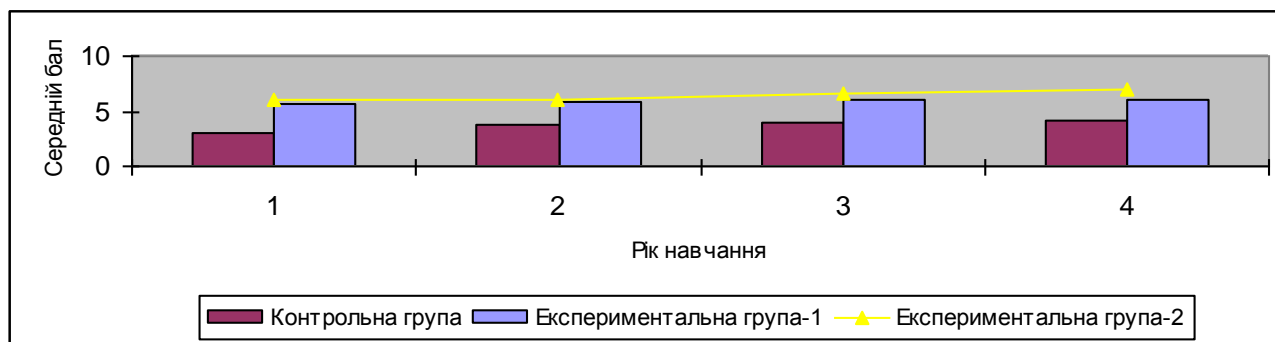

Рис.3. Динаміка показника впевненості у собі в процесі самореалізації молодших школярів за результатами формувального експерименту

Аналізуючи зміну середніх значень показника незалежності в процесі самореалізації молодших школярів, слід відзначити його інтенсивнішу динаміку в дітей другої експериментальної групи. Так, на початку вікового періоду $\Delta \bar{x} = 3,9$, тоді як в учнів першої експериментальної групи $\Delta \bar{x} = 2,3$, в дітей контрольної групи $\Delta \bar{x} = 0,9$. Наприкінці досліджуваного періоду $\Delta \bar{x} = 2,7$,

$\Delta\bar{x}=1,8$ та $\Delta\bar{x}=0,4$ відповідно в дітей другої, першої експериментальної та контрольної груп.

Як видно з рис.4, середні значення показника незалежності в процесі самореалізації молодших школярів за результатами формувального експерименту, в дітей другої експериментальної групи вищі, особливо на початку вікового періоду, ніж в учнів першої експериментальної та контрольної груп.

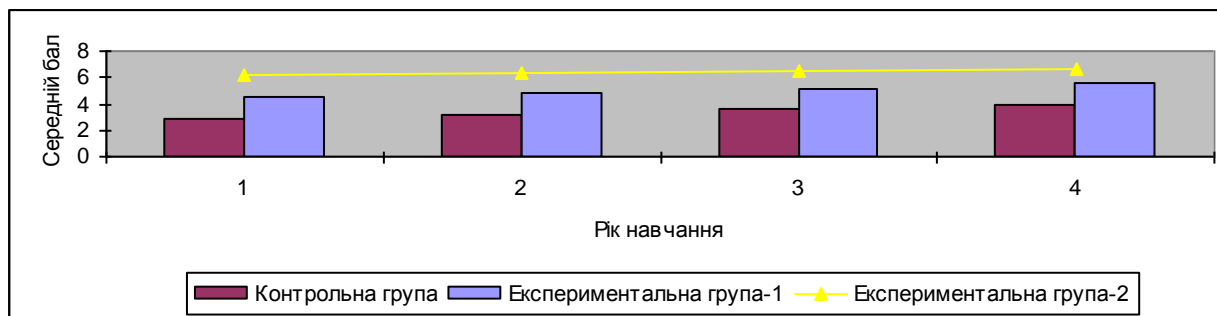

Рис.4. Динаміка показника незалежності в процесі самореалізації молодших школярів за результатами формувального експерименту

Таблиця 1 засвідчує переважання середніх значень показників самореалізації учасників другої експериментальної групи над аналогічними показниками першої за результатами формувального експерименту, який підтверджує правильність гіпотези дослідження.

Таблиця 1

Різниця середніх значень між показниками самореалізації молодших школярів у другій та першій експериментальних групах за результатами формувального експерименту

Показник	Δx_1	Δx_2	Δx_3	Δx_4
Мотивація досягнення успіху	2,2	2,3	2,4	2,5
Впевненість у собі	0,4	0,3	0,6	0,8
Незалежність	1,7	1,4	1,4	1

Примітка. $\Delta\bar{x}_{1-4}$ – різниця середніх значень між показниками самореалізації учнів 1-4 класів у другій та першій експериментальних групах.

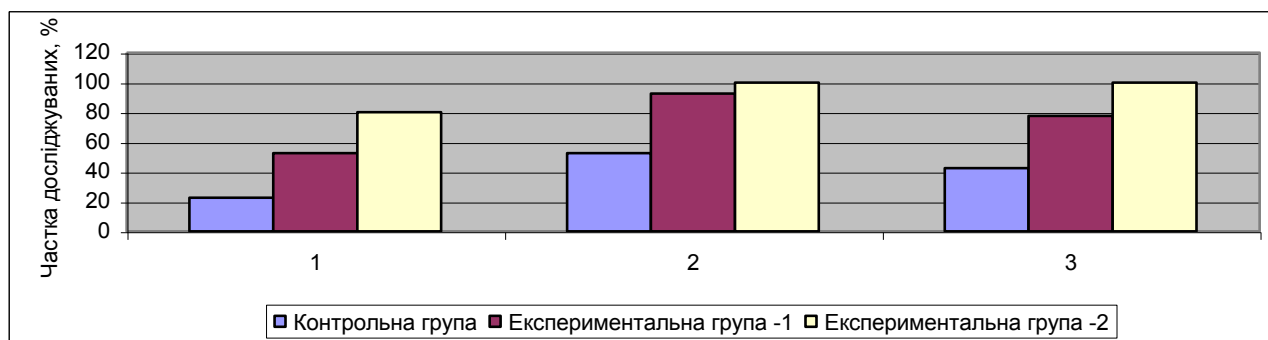
При порівнянні результатів констатувального та формувального експериментів на початку вікового періоду простежується позитивна динаміка числа учнів, у яких домінуючою мотивацією є сподівання успіху: у другій експериментальній групі кількість таких дітей становить 70% усіх учнів і є

більшою на 20%, ніж у першій експериментальній, і на 30%, ніж у контрольній групах. На кінець молодшого шкільного віку показник становить 80% дітей у другій експериментальній групі, що на 30% більше, ніж у першій експериментальній, та на 70% учнів більше, ніж у контрольній групах.

Позитивну динаміку числа дітей із середнім та високим рівнем впевненості у собі при порівнянні результатів формувального експерименту з констатувальним демонструють учасники другої експериментальної групи. Встановлено, що на початку вікового періоду кількість дітей зросла на 60%, що на 10% більше, ніж у першій експериментальній групі. Наприкінці вікового періоду число дітей із високим та середнім рівнем впевненості у собі в другій експериментальній групі зросло на 50%, що на 10% перевищує кількість дітей першої експериментальної групи. У контрольній групі зміна числа дітей з високим та середнім рівнем впевненості у собі протягом вікового періоду відсутня.

Кількість дітей із високим та середнім рівнем незалежності в другій експериментальній групі, за результатами формувального експерименту у порівнянні з констатувальним, збільшилась на 80% у першому класі та на 50% у четвертому класі. У першій експериментальній групі число дітей на початку вікового періоду становить 70% учнів (на 60% більше, ніж на етапі констатувального експерименту) та 90% дітей наприкінці вікового періоду (на 40% більше, ніж на етапі констатувального експерименту). При порівнянні кількості дітей з високим та середнім рівнем незалежності контрольної групи відзначено незначні зміни (на початку вікового періоду зміна числа дітей становить 20%, наприкінці – 10%).

Результати формувального експерименту, подані на рис.5, демонструють домінування числа школярів у другій експериментальній групі з домінуючою мотивацією сподівання успіху (80%), середнім та високим рівнем впевненості у собі (100%), середнім та високим рівнем незалежності (100%) у порівнянні з числом дітей першої експериментальної та контрольної груп, що підтверджує гіпотезу дослідження.

Примітка: 1 – показник мотивації досягнення успіху, 2 – показник впевненості у собі, 3 – показник незалежності

Рис.5. Розподіл досліджуваної вибірки за сформованістю показників самореалізації молодших школярів

Таким чином, результати формувального експерименту засвідчили позитивну динаміку самореалізації учасників двох експериментальних груп молодшого шкільного віку. Реальні прирости показників самореалізації молодших школярів (мотивації досягнення успіху, впевненості у собі та незалежності) продемонстрували ефективні зміни характеру поведінкових особистісних самовиявів дітей: підвищення навчально-пізнавальної активності, зниження тривожності, розвиток уміння контролювати свої емоції і поведінку та ін. при досягненні успіху в художньо-творчій діяльності. Це дає підстави говорити про дієвість прикладної моделі та програми стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва.

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки**:

1. Теоретичний аналіз проблеми психологічної самореалізації особистості дає підстави стверджувати про відсутність усталеної дефініції цього феномену. Під психологічною самореалізацією особистості ми розуміємо заснований на рефлексії процес самопізнання, спонукальною силою якого є вибір цілей і шляхів реалізації своєї сутності, самовизначення і прагнення до самопрезентації, що передбачає оцінку на рівні переживання внутрішньої свободи, гармонії і задоволення від досягнення поставленої мети.

2. У результаті теоретичного аналізу та експертного оцінювання, показниками процесу самореалізації молодших школярів визначено мотивацію досягнення успіху, впевненість у собі та незалежність. На основі результатів констатувального експерименту виявлено, що самореалізація молодшого школяра потребує значного стимулювання. Вивчення показників самореалізації молодших школярів дозволило виділити основні несприятливі тенденції у функціонуванні цього процесу (зниження навчально-пізнавальної активності дітей протягом вікового періоду, висока тривожність у більшості учнів початкових класів та їх залежність від дорослих, невміння правильно оцінити себе і свої можливості, емоційний дискомфорт при адаптації до нового середовища) та врахувати їх при розробці моделі і програми стимулювання самореалізації молодших школярів.

3. Запропоновано прикладну модель стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва. Художньо-творча діяльність є чинником стимулювання самореалізації учня в мотиваційній, пізнавальній, емоційній та поведінковій сферах життєдіяльності, в яких реалізуються такі

завдання, як актуалізація мотиву успіху в навчально-пізнавальній діяльності; трансформація мотиву пізнання в самопізнання; створення емоційного комфорту та оптимістичного настрою; формування властивостей успішної особистості. Художньо-творча діяльність за умов належної психолого-педагогічної підтримки реалізує логіку співробітництва дорослої людини і дитини на демократичних і гуманістичних засадах. Процес самореалізації молодших школярів розгортається в три етапи: самоактуалізація, самовизначення та самопрезентація особистості. Успішність в самореалізації залежить від виконання завдань у спеціально створених ситуаціях новизни, вибору, успіху для кожного.

4. Авторська розробка програми стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва передбачає організацію художньо-творчої діяльності у вигляді занять з метою ознайомлення з різними видами мистецтв на першому етапі, вибору одного з них – на другому та самопрезентації дитини в обраному виді мистецтва – на третьому. Розв'язання таких завдань, як адаптація, індивідуалізація та інтеграція спонукає дитину до самопізнання, самовизначення та самопрезентації. Програма базується на використанні як класичних, так і авторських дидактичних матеріалів відповідно до лінії „сприймання-творення”.

5. Результатами формувального експерименту засвідчено достатню ефективність створеної моделі та програми стимулювання самореалізації молодших школярів засобами мистецтва, оскільки середні значення показників самореалізації дітей початкових класів (мотивації досягнення успіху, впевненості у собі та незалежності) у першій та другій експериментальних групах порівняно з контрольною демонструють позитивну динаміку впродовж досліджуваного вікового періоду. Число осіб із домінуючою мотивацією сподівання успіху, середнім та високим рівнем впевненості у собі, середнім та високим рівнем незалежності другої експериментальної групи емпірично підтверджує залежність динаміки самореалізації молодших школярів від організації сумісної художньо-творчої діяльності в різновікових спеціально організованих художньо-творчих колективах молодших школярів.

Результати дослідження можуть бути використані як в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, так і в роботі позашкільних навчально-виховних закладів та в організації підготовки майбутніх психологів, учителів початкових класів, педагогів-організаторів у вищих навчальних закладах.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми психологічної самореалізації особистості як в молодшому шкільному віці, так і в інших вікових періодах. Перспективи подальшої науково-дослідницької роботи

вбачаємо у лонгітюдному дослідженні самореалізації дітей, які брали участь в експерименті, до завершення навчання у школі.

Основний зміст дисертації представлений у таких публікаціях:

1. Гандзілевська Г.Б. Вплив музичного театру на формування духовного і творчого потенціалу особистості // Наукові записки. – Острог, 1999. – Т. II, част. 1. – С. 191-193.

2. Гандзілевська Г.Б. Культурно–мистецький центр Університету “Острозька академія” як один із факторів самореалізації особистості // Наукові записки. Психологія і педагогіка. – Острог, 2000. – Вип. 1. – С. 60-65.

3. Гандзілевська Г.Б. Парафіада як один із факторів самореалізації особистості // Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Збірник наукових записок Національного університету “Острозька академія”. – Острог, 2002. – Т. VI. – С. 234-240.

4. Гандзілевська Г.Б. Музичне мистецтво як допоміжна формування потреби самореалізації молодших школярів // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К., 2005.– Т. VII, вип. 5. – С. 123-128.

5. Гандзілевська Г.Б. Поняття самореалізації у філософському та психолого-педагогічному аспектах // Наукові записки. Серія „Психологія і педагогіка”. – Острог: Вид-во Національного університету „Острозька академія”, 2005. – Вип. 6, част. 1. – С. 63-72.

6. Гандзілевська Г.Б. Самореалізація молодшого школяра у сфері театрального мистецтва // Наукові записки. Серія „Психологія і педагогіка”. – Острог: Вид-во Національного університету „Острозька академія”, 2007. – Вип. 9. – С.112-119.

7. Гандзілевська Г.Б. Стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва // Актуальні проблеми психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Главник, 2007. – Т. X, част.1. – С. 31-38.

8. Гандзілевська Г.Б. Театральне мистецтво як чинник стимулювання самореалізації молодшого школяра // Нова педагогічна думка. – Рівне, 2007. – №3. – С. 60-63.

9. Гандзілевська Г.Б. Психолого-педагогічні аспекти самореалізації молодших школярів засобами мистецтва // Дні науки Національного університету „Острозька академія”: Матеріали XII наукової викладацько-студентської конференції, 20-21 березня 2007 р. – Острог: Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2007. – С. 12-14.

10. Гандзілевська Г.Б. Методичні рекомендації вчителям початкових класів з питань стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва. – Острог, 2007. – 30 с.

АНОТАЦІЯ

Гандзілевська Г.Б. Психологічна самореалізація молодшого школяра засобами мистецтва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню динаміки самореалізації дітей молодшого шкільного віку. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння особистісної самореалізації. Розкрито сутність, показники, чинники самореалізації молодших школярів. Емпірично вивчено особливості самореалізації дітей молодшого шкільного віку та доведено, що цей віковий період є сенситивним для стимулювання особистісної самореалізації. Запропоновано авторську прикладну модель та відповідну програму стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва. Експериментально простежено змістово-динамічні особливості самореалізації учнів початкових класів, які об'єднані сумісною художньо-творчою діяльністю.

Ключові слова: особистість, молодший шкільний вік, самореалізація, самоактуалізація, самовизначення та самопрезентація, художньо-творча діяльність, мистецтво.

АННОТАЦИЯ

Гандзилевская Г.Б. Психологическая самореализация младшего школьника средствами искусства. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника. – Ивано-Франковск, 2008.

Диссертация посвящена изучению динамики самореализации младшего школьника. В исследовании осуществлен анализ личностной самореализации в философской и психологической литературе. Отмечено, что в психологической литературе нет общепринятого определения понятия „самореализация личности”.

Проведенный теоретический анализ возрастных и психологических особенностей младших школьников показал необходимость и важность

изучения психологической самореализации детей начальных классов как основанных на рефлексии процессов самопознания, самооткрытия и самопрезентации актуализированных возможностей, которые формируются путем участия ребёнка в системе разноплановых деятельности, сопровождаемых ощущением удовольствия, ответственности, успеха и критической оценкой других, что стимулируют его к самосовершенствованию.

При выяснении особенностей самореализации младших школьников в исследовании выделены показатели самореализации детей начальных классов: мотивация достижения успеха, уровень уверенности в себе и независимость. Эмпирически определено, что самореализация младшего школьника требует значительного стимулирования. Изучение показателей этого процесса позволило выделить основные негативные тенденции для функционирования самореализации детей начальных классов (снижение учебно-познавательной активности детей на протяжении возрастного периода, высокая тревожность у большинства младших школьников и их зависимость от взрослых, неумение правильно оценить себя и свои возможности, эмоциональный дискомфорт при адаптации к новой среде), учесть их при разработке прикладной модели и программы стимулирования самореализации младшего школьника.

Была рассмотрена художественно-творческая деятельность как фактор стимулирования самореализации младших школьников. Установлено, что все виды искусства как формы художественного творчества имеют свою специфику, взаимосвязь и родственность друг с другом, что органически соединяет в себе театральное искусство. В исследовании указано, что младший школьный возраст является благоприятным периодом для ознакомления детей с этим видом искусства.

В исследовании предложена прикладная модель и программа стимулирования самореализации младших школьников средствами искусства. Модель удовлетворяет потребность младшего школьника в социальной адаптации через его самореализацию средствами искусства. Процесс самореализации разворачивается в три этапа: самоактуализация, самоопределение, самопрезентация. Программа предусматривает организацию художественно-творческой деятельности в виде занятий с целью ознакомления с разными видами искусства на первом этапе, выбора одного из них – на втором и самопрезентации ребенка в избранном виде искусства – на третьем.

С целью проверки гипотезы исследования подгруппы второй экспериментальной группы имели гетерогенный состав. Занятия в рамках первой экспериментальной группы происходили гомогенными возрастными подгруппами – соответствующие первому, второму, третьему, четвертому классам. Реализация в формирующем эксперименте, охватившем детей младшего школьного возраста, программы, направленной на стимулирование

самореализации младшего школьника средствами искусства, обеспечила существенные положительные изменения показателей самореализации детей начальных классов в двух экспериментальных группах. Количество детей с преобладающей мотивацией ожидания успеха, со средним и высоким уровнем уверенности в себе и независимости второй экспериментальной группы подтверждают гипотезу исследования.

Благодаря количественному и качественному анализу результатов исследования доказана эффективность включения в учебно-воспитательный процесс образовательных школ и внешкольных учебных заведений предложенной прикладной модели, программы стимулирования самореализации младших школьников средствами искусства.

Ключевые слова: личность, младший школьный возраст, самореализация, самоактуализация, самоопределение, самопрезентация, художественно-творческая деятельность, искусство.

SUMMARY

Halyna B. Handzilevska.

The Psychological Self-Realization of Primary School Pupil by Means of Art. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree of psychology by specialty 19.00.07. - pedagogical and age psychology. - Vasyl Stefanyk Prykarpats'kyi National University, Ivano-Frankivsk, 2008.

The dissertation is concerned with the study of self-realization dynamics during primary school period. The main theoretical approaches toward the understanding of pupils' psychology of self-realization in the primary school are analyzed. The definition, levels, and factors of self-realization of primary school pupils were suggested. The experimental studies dealt with peculiarities of primary school pupils' self-realization; they proved the sensitivity of the analyzed age to self-realization; and singled out favorable psychological and pedagogical conditions to stimulate self-realization. There were suggested authoring applied model and appropriate program for stimulating primary school pupils by means of the art. The peculiarities of the content and dynamics of the self-realization of primary school pupils are empirically observed through the common artistic activities.

Key words: personality, primary school pupils, self-realization, self-actualization, self-determination, self-presentation, artistically and creative activity, art.

Підписано до друку 27.12.2007. Формат 60x841/16.
Гарнітура «TimesNewRomanСуг».
Папір офсетний. Друк різнографія.
Умовн. друк. арк. 1,09.
Наклад 100 прим. Зам. №52

Видавництво Національного університету “Острозька академія”
Україна, 35800, Рівненська обл.,
м.Острог, вул. Семінарська, 2.